

การตรวจเอกสาร

กล้วยไม้เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวในวงศ์ Orchidaceae ซึ่งนับเป็นพืชที่มีจำนวนชนิดในวงศ์มากที่สุดในการสำรวจพบแล้วมากกว่า 19,000 ชนิด ใน 796 สกุล (อบจันทร์, 2543)

กล้วยไม้ในธรรมชาติส่วนใหญ่มีการกระจายพันธุ์ในเขตอบอุ่นและเขตร้อนของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณเขตร้อนของทวีปเอเชีย อเมริกาใต้ และแอฟริกาถือเป็นแหล่งกล้วยไม้ที่มีความหลากหลายมากที่สุด ประเทศไทยซึ่งอยู่บริเวณตอนกลางของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมีสภาพป่าที่หลากหลาย จึงเป็นแหล่งที่พบกล้วยไม้หลากชนิดที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

การจัดจำแนกกล้วยไม้

พืชวงศ์กล้วยไม้มีวิวัฒนาการไปหลายทิศทาง ทำให้มีความหลากหลายในวงศ์สูง จำนวนและชนิดมากมาย และได้มีการจัดจำแนกในหลายระบบ (อบจันทร์, 2543)

การจำแนกตามลักษณะที่ขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติ

จำแนกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กล้วยไม้อิงอาศัย (epiphytic orchid) ซึ่งมีจำนวนประมาณ 65% ของกล้วยไม้ทั้งหมด กล้วยไม้ประเภทนี้ใช้รากเกาะยึดเปลือกไม้ โดยไม่ได้เบียดเบียนอาหารจากต้นไม้ หลายชนิดสามารถเจริญได้บนโขดหินหรือหน้าผา อาจเรียกกล้วยไม้พวกนี้ว่า เป็น กล้วยไม้อิงอาศัยบนหิน (lithophytic orchid) อีกกลุ่มหนึ่ง เป็นพวกกล้วยไม้ดิน (terrestrial orchid) ขึ้นตามพื้นดิน หรือซอกหินที่มีซากพืชที่สลายตัวผุพังแทรกอยู่ โดยมากพวกกล้วยไม้ดิน มักมีการเจริญเติบโตเป็นฤดูกาล มีช่วงของการมีใบ ดอก และฝัก เฉพาะฤดูกาลเท่านั้น นอกจากนี้กล้วยไม้ที่พบตามพื้นดินยังมีอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่มีการสร้างใบหรือต้นที่มีสีเขียว จึงไม่สามารถสร้างอาหารจากการสังเคราะห์แสง แต่ได้อาหารจากการย่อยสลายซากพืช เรียกว่า กล้วยไม้กินซาก (saprophytic orchid) พบได้เป็นครั้งคราวตามป่าดิบชื้น

การจำแนกตามลักษณะการเจริญเติบโต

จำแนกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่มีการเจริญเติบโตทางยอด (monopodial orchid) ซึ่งจะมีการเจริญเติบโต ผลิใบ ให้ดอกได้หลายครั้งบนลำต้นเดิม และสามารถสร้างกิ่งใหม่ได้จากยอดเดิม แต่อาจใช้เวลานานหลายปี เช่น สกุลเข็ม (*Ascozentrum*) สกุลช้าง (*Rhynchostylis*) และกลุ่มที่มีการเจริญเติบโตทางด้านข้าง (sympodial orchid) ซึ่งจะมีการสร้างต้นหรือหน่อใหม่จากส่วนฐานของต้นหรือหัวเดิม เช่น สกุลหวาย สกุลสิงโต (*Bulbophyllum*)

การจำแนกกล้วยไม้ตามหลักอนุกรมวิธาน (สลิล, 2549)

เป็นการจำแนกที่อาศัยลักษณะทางพฤกษศาสตร์เป็นสำคัญ โดยจำแนกด้วยการนำลักษณะที่คล้ายคลึงกันรวมเข้าในกลุ่มเดียวกัน จากที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันน้อยไปจนถึงเหมือนกัน เป็นระดับต่างๆ ตั้งแต่ วงศ์ย่อย (subfamily) เผ่า (tribe) เผ่าย่อย (subtribe) สกุล (genus) กลุ่ม (section) และชนิด (species) เช่น ในระดับวงศ์ย่อย จำแนกจากลักษณะและจำนวนชุดของเกสรเพศผู้ ระดับชนิด จำแนกจากลักษณะของดอกและเส้าเกสร

ความหลากหลายของกล้วยไม้ป่า

ด้วยความหลากหลายของป่าเมืองไทย ส่งผลให้เห็นอาศัยของกล้วยไม้ป่ามีความหลากหลายมากตามไปด้วย โดยในปัจจุบันพบกล้วยไม้ป่าในประเทศไทย 168 สกุล จำแนกเป็นชนิดได้ 1,176 ชนิด (สลิล, 2550) กระจายพันธุ์อยู่ทุกภูมิภาค โดยในแต่ละพื้นที่มีจำนวนและชนิดแตกต่างกันไป กล้วยไม้ที่ชอบอากาศเย็นจัด และชอบแสงแดดรำไร มักพบได้ตามป่าดงดิบเขาทางภาคเหนือ และป่าไม่ผลัดใบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนกล้วยไม้ที่ชอบอากาศร้อน แสงแดดจัดความชื้นในบรรยากาศสูง มักพบได้แถวคาบสมุทรทางภาคใต้

กล้วยไม้อิงอาศัยเป็นกลุ่มที่พบมากที่สุด สกุลที่มีความหลากหลายที่สุดคือ กล้วยไม้สกุลหวาย พบทั้งสิ้นกว่า 150 ชนิด สกุลที่พบรองลงมาก็คือ สกุลสิงโตกรอกตา มีจำนวนกว่า 140 ชนิด สกุลเอื้องนัม (*Eria*) พบประมาณ 63 ชนิด ส่วนสกุลที่มีจำนวนเพียง 1 ชนิด นั้นมีหลายสกุล เช่น สกุลหมวดพราหมณ์ (*Seidenfadenia*) สกุลสร้อยทอง (*Ornithochilus*)

กล้วยไม้ดินเป็นกลุ่มที่มีจำนวนชนิดน้อยกว่ากล้วยไม้อิงอาศัย สกุลที่มีความหลากหลายมากที่สุดคือ สกุลนางอ้ว (*Habenaria*) พบประมาณ 37 ชนิด รองลงมาก็คือ สกุลแห้วหมูป่า (*Crepidium*) พบประมาณ 19 ชนิด สกุลเอื้องน้ำตัน (*Calanthe*) พบประมาณ 16 ชนิด และมีหลายสกุลที่พบเพียง 1 ชนิด เช่น สกุลกล้วยปลวก (*Epipogium*) สกุลเอื้องผักปราบ (*Herpysma*)

ประเทศไทยยังเป็นศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ของกล้วยไม้หลายสกุล เช่น สกุลเอื้องกระดุม (*Porpax*) ที่พบทั่วโลกประมาณ 11 ชนิด ในจำนวนนี้พบในประเทศไทย 8 ชนิด และ สกุลว่านจูงนาง (*Geodorum*) พบในประเทศไทย 7 ชนิด จากที่พบ 10 ชนิดทั่วโลก ซึ่งเป็นแหล่งที่พบมากกว่าประเทศอื่นในภูมิภาคเดียวกัน (สลิล, 2550)

ผืนป่าอนุรักษ์ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทยล้วนเป็นแหล่งอาศัยสำคัญของกล้วยไม้ป่า หลายพื้นที่พบกล้วยไม้ที่สามารถพบเห็นโดยทั่วไป บางพื้นที่พบกล้วยไม้หายาก หรือกล้วยไม้ใกล้สูญพันธุ์ และบางพื้นที่พบกล้วยไม้เฉพาะถิ่น (endemic orchid) ซึ่งเป็นถิ่นฐานที่มีสภาพแวดล้อมจำเพาะที่กล้วยไม้ชนิดนั้นๆ ปรับตัวดำรงชีพอยู่ได้อย่างดี เช่น กล้วยไม้สิงโตนิพนธ์ (*Bulbophyllum nipondii* Seidenf.) ที่พบในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูหลวง จ.เลย เอื้องศรีประจิม (*Sirindhornia milabilis* H.A.Pederson&Suksathan) ที่พบที่ดอยหัวหมด จ.ตาก ปัจจุบัน

กล้วยไม้เฉพาะถิ่นของประเทศไทย มีประมาณ 175 ชนิด ทั้งหมดจัดเป็นกล้วยไม้หายากและมีความสำคัญ เพราะหากสูญพันธุ์ไปจากถิ่นที่อยู่ก็เท่ากับว่าได้สูญพันธุ์ไปจากโลก (สลิล, 2549)

แหล่งกล้วยไม้ที่น่าสนใจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณป่าอนุรักษ์ ได้แก่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูหลวง อุทยานแห่งชาติภูกระดึง อุทยานแห่งชาติภูเรือ จ.เลย เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว จ.ชัยภูมิ และอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ จ.นครราชสีมา โดยเฉพาะที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูหลวง ซึ่งเป็นแหล่งที่พบความหลากหลายของกล้วยไม้ป่ามากที่สุดในประเทศไทย (สลิล, 2550)

ในอดีตมีการเก็บต้นกล้วยไม้จากป่าเพื่อขายทั้งในและนอกประเทศจำนวนมาก และเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย ทำให้ปริมาณต้นกล้วยไม้ในแหล่งกำเนิดลดลงจนน่าเป็นห่วงว่าจะสูญพันธุ์ จึงมีการกำหนดให้พืชในวงศ์กล้วยไม้ ซึ่งเป็นพันธุ์แท้ทุกชนิดเป็นพืชอนุรักษ์ โดยควบคุมไม่ให้มีการส่งออกต้นที่เก็บจากป่า ยกเว้นกรณีที่พืชอนุรักษ์เหล่านี้ได้มาจากการขยายพันธุ์เทียม* (ฝ่ายวิชาการกักกันพืช, 2534) แม้จะมีพระราชบัญญัติพันธุ์พืชดังกล่าวออกมาตั้งแต่ปี 2516 แต่ในปัจจุบันยังมีการนำกล้วยไม้ออกจากป่าเพื่อการค้าในประเทศกันอยู่ทั่วไป และไม่มีความหมายควบคุมการค้ากล้วยไม้ป่าภายในประเทศที่ชัดเจน กล้วยไม้ป่าในธรรมชาตินับวันจึงยิ่งลดจำนวนลง

* การขยายพันธุ์ที่ต้องคงพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ไว้ เช่น การเพาะเมล็ด การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ การแยกหน่อ ตัดชำ ฯลฯ